

УДК: 903:902.2(477.73)

Олександр ПЕЛИК,
здобувач 2 курсу першого (бакалаврського) РВО спеціальності 032 Історія
та археологія Навчально-наукового педагогічного інституту імені
В. О. Сухомлинського Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова, м. Миколаїв,
науковий керівник: Горбенко К. В., старший викладач

ІНГУЛЬСЬКА КАТАКОМБНА КУЛЬТУРА НА ТЕРИТОРІЇ МІСТА МИКОЛАЄВА

***Анотація.** Проаналізовано архівні дані про інгульську катакомбну культуру на території сучасного Миколаєва. Визначені основні етапи розкопок та типи зафіксованих пам'яток (поселення, кургани, літовки), перспективи проведення подальших досліджень. Встановлено, що в 20-17 ст. до н.е. зазначена територія була щільно заселена представниками племен катакомбної культури, артефакти яких дають різноманітний матеріал для реконструкції життя та побуту населення періоду середньої бронзи.*

***Ключові слова:** епоха бронзи, інгульська археологічна культура, Миколаїв, поселення, кургани, матеріальна культура.*

Миколаївський півострів багатий на археологічні пам'ятки різних епох та культур. Основним чинником «притягання» племен стало вигідне географічне положення, при впадінні р. Інгул в р. Південний Буг.

Пам'ятки племен катакомбної культурно-історичної спільності (КІС) займають чинне місце у доісторичній історії краю, населяючи територію сучасного Миколаєва у 20-17 ст. до н. е. Цей період позначений зміною культурного середовища на теренах усього Причорномор'я. В ареалі ямної спільності, під впливом культурного й етнічного імпульсу з Північного Кавказу, розповсюджується катакомбна культура. На території Миколаєва виокремлюють локальний варіант КІС – інгульська культура (ІК) [1].

Феномен території сучасного Миколаєва у світлі дослідження Інгульської катакомбної культури полягає у повноті репрезентованих археологічних пам'яток (кургани, постійні поселення, літовки). Це дозволяє цілісно дослідити та реконструювати життя не тільки представників Інгульської культури, а й загалом усієї КІС. Наявність широкої матеріальної бази для дослідження стає актуальною для розкриття багатьох аспектів життя та побуту племен інгульської катакомбної культури на території сучасного Миколаєва.

Метою є актуалізація наявних даних про етапи дослідження інгульської культури на території сучасного Миколаєва, визначення та аналіз основних археологічних пам'яток та перспективи подальших розкопок.

Історію досліджень катакомбної культури на території Миколаєва можна умовно поділити на три етапи.

Перший етап – розкопки катакомбних старожитностей регіону, коли ІК ще не була виокремлена. Даний період охоплює проміжок часу між 1957 та 1977 рр. Польові дослідження розпочалися після завершення Другої Світової війни, коли в 1957 р. Скіфською степовою експедицією під керівництвом Б.М. Гракова на території Миколаєва відкрито ряд поселень доби бронзи, серед яких Матвіївка 1 та Матвіївка 2. У 1963-1973 рр. значну кількість пам'яток Катакомбної КІС відкрив та досліджував співробітник Інгульської експедиції В.Н. Ключенцев. Саме він наніс на археологічну карту Миколаєва літовки Балабанівка 2, 4, 7, 9, 11, 13; Водоканал 1; Жовтневе 1, 2, 16, 17; та інші. У 1960-х рр. розвідками Миколаївського краєзнавчого музею (МКМ) відкрито пам'ятки Велика Корениха 2, Велика Корениха 4, Велика Корениха 5, Матвіївка 2. Пізніше, у 1969-1974 рр. В.І. Нікітін проводив розкопки поселення Мала Корениха 5, що розташоване на плато правого берегу Бузького лиману, в 1,5 км на захід від Малої Коренихи. У 1963-1971 рр. проводилися розвідки Миколаївським краєзнавчим музеєм,

в ході яких, зокрема, були обстежені літовки Балабанівка 4, Жовтнєве 1, Тернівка 1.

У 1977 році на основі багаторічних розкопок інгульська катакомбна культура була виділена О. Г. Шапошниковою. З цього моменту починається *другий етап*, який охоплює 1977-1991 рр. У 1975-1982 рр. експедицією МКМ під керівництвом В.І. Нікітіна фундаментально вивчалось поселення катакомбної культури Матвіївка 1. У 1989-1990 рр. продовжувалися розкопки поселення Мала Корениха 5. Опрацьовуються джерела, отримані у результаті багаторічних розкопок першого етапу.

Після здобуття Україною незалежності починається *третій етап*, який триває і до сьогодні. У 1991 р. експедицією МКМ під керівництвом І.О. Снитко проведено розкопки поселення інгульської катакомбної культури Обсерваторія на території Миколаївської астрономічної обсерваторії. На площі 80 м² зафіксовані два заглиблення, схожі на залишки землянок. Серед речових знахідок – уламки ліпної кераміки та скупчення астрагалів. У 2009 р. археологічною експедицією науково-дослідницького центру «Лукомор'є» ОАСУ ІА НАН України під керівництвом Ю.С. Гребенникова розкопано курган доби бронзи на території Корабельного району Миколаєва [2].

Вивчення поселень, як найменш відомого джерела історії степових племен, займає найважливіше місце серед багатьох проблем катакомбної культурно-історичної спільності Східної Європи та, зокрема, інгульської культури.

Одним з вивчених, значною мірою, поселень є Матвіївка 1, яке розташоване на злегка похилому майданчику схилу третьої тераси (20 м над сучасним урізом води річки П. Буг) її лівого корінного берега, на мису балки, що зі сходу вповзає в річку.

За період розкопок у північній та південній частинах поселення виявлено кам'яні основи трьох будівель, вісім господарських ям, сім

залишків дренажних каналів, вісім одночасних поховань та залишки котловану напівземлянки елліністичного часу.

Виходячи з того, що залишки будівель, господарські ями та дренажні канали, а також знахідки та основний вміст культурного шару становлять єдиний господарчо-культурний поселенський комплекс, що відноситься до ІК, необхідно детально зупинитися на кожному складовому елементі.

Будівля № 1 знаходилася в північній частині розкопу і була залишками наземної кам'яної основи овально-витягнутої форми завдовжки 20 м з півночі на південь та максимальною шириною 12 м зі сходу на захід. Внутрішня площа становить 220 м². Біля східного краю входу в будівлю на рівні стародавньої денної поверхні виявлено залишки глиняної траншеї, що розпливлася, утворюючи округлу форму з діаметром, в середньому, 10 м, а у західного – така сама, але діаметром 6 м. Вірогідно, це були глиняні прибудови до споруди, які мали господарське призначення, можливо, використовувались для зберігання. Проаналізувавши особливості побудови, можна сказати, що дане приміщення, використовувалось у господарських цілях, як загін для тварин [3].

Будівлю № 2 розкрито в південно-західній частині розкопу, формою наближається до овалу, що звужується на південь. Довжина будівлі з півночі на південь 33 м із найбільшою шириною 17 м. Внутрішня площа становить 320 м². Ймовірно, що дане приміщення, використовувалось у господарських цілях, як загін для тварин у зимову пору року, також там міг проживати й обслуговуючий персонал (зафіксоване вогнище) [3].

Будівлю № 3 виявлено в 20 м на схід від будівлі № 1 і в 4-5 м на північний схід від будівлі № 2. Її кладка сильно зруйнована сучасними антропогенним впливом. Судячи з залишків кладок стін, будівля № 3, як і дві попередні, мала овальну форму, орієнтовану з південного заходу на північний схід. Її довжина - 16,2 м, ширина - 12,6 м, внутрішня площа - 215 м². Це була крита споруда з вогнищем і каналом-димомходом посередині,

тобто можна сказати, що дане приміщення використовувалось для постійного проживання людей [3].

Отже, відкриті на поселенні три овальні будівлі з кам'яними основами представляють чітке планування зі схожими архітектурними та інженерними особливостями. Будівлі розміщено компактно, гніздом, всі вони орієнтовані в одному напрямку (вхід у вигляді коридору – з південного боку, тобто з боку річки Південний Буг), крім будівлі № 3, що мала вхід з західної сторони. При побудові використовувались місцеві матеріали (камінь-вапняк, глина, пісок, річний мул з черепашкою (своєрідний цемент), можливо, очерет, дерево тощо).

Слід врахувати, що такі типи будівель можна було зводити тільки за участю надійно злагодженого колективу родичів та односельців під керівництвом фахівця - майстра будівельної справи.

Також на розкритій площі поселення обстежені залишки дренажної системи у вигляді траншей, що огинають будівлі № 1 та № 2, а також сліди траншей, що перетинають поселення у широтному напрямку. Траншеї були заповнені переважно злежалою черепашкою, дрібним камінням (що могло потрапити під час руйнування приміщень), битою керамікою та кістками тварин. Привертають увагу скупчення горілої черепашки, що наводить на думку про застосування черепашки разом з якимись органічними компонентами як палива, а, виходячи з цього, можна припустити і наявність переносних вогнищ у побудовах. Більшість досліджених канав, таким чином, входили у розгалужену дренажну систему поселення, але згодом вони перетворювалися жителями поселення в скидні сміттєві траншеї [3].

Загалом внаслідок багаторічних досліджень на розкопаній площі поселення виявлено досить значну колекцію кісток тварин (близько 20.000), кераміки (близько 5 000 фрагментів), кам'яних та крем'яних знарядь праці (близько 600: молоти та сокири різних типів, боласи, скребки, розтиральники, зернотерки, абразиви тощо), кістяних виробів (близько 200: різноманітні підставки, клини, ножі, проколки, струги тощо). Більшість

знахідок були зосереджені поза житлом, на території, що примикає до них, тобто основною виробничою зоною були самі ці місця [3].

Отже, стародавні люди узимку жили на території поселення (на це вказують житла з кам'яним кладками, добре продумана система опалення, дренажні канали, великі, криті будівлі для зимівлі худоби), а з весни до осені виганяли худобу на великі пасовища, користуючись літовками Матвіївка 2 та 3, що знаходяться неподалік. Тож, постійне поселення Матвіївка 1 – цілий комплекс, що сповна репрезентує усі сфери життя людей ІК.

Курганні поховання – найчисленніший тип нерухомих пам'яток ІК, що дозволяє реконструювати різноманітні культурні та соціальні аспекти життя стародавнього населення регіону. У Бузько-Інгульському межиріччі їх нараховується близько 1500. Характерною рисою інгульської культури є використання для поховань більш давніх курганів, переважання катакомб з округлими вхідними шахтами і овальним камерами [1]. Однією з пам'яток на території міста, де чітко прослідковуються дані особливості є курган Янтарний – найстаріше досліджене курганне поховання на території сучасного Миколаєва. При дослідженні насипу зафіксовані 10 поховань: одне – ранньо-ямної культури, вісім – ямної культури, одне – ІК. Така велика кількість різночасових, впускних поховань дозволяє дослідити зміни поховального ритуалу з плином часу на певній території. До того ж, даний курган дає можливість проаналізувати спільне та відмінне у поховальній традиції ямної та культури.

Другим за чисельністю типом пам'яток є літовки, що дають нам різноманітні дані.

Балабанівка 2, 4, 7, 9, 11, 13 розташовані на півдні міста, у Корабельному районі. Досліджувались В. Н. Ключинцевим з 1963 по 1967 рік. Типовим для даного типу пам'яток є невелика площа, від 0,3 га, до 0,9 га та слабо насичений культурний шар (у середньому 0,5 м). Рухомі знахідки обмежуються уламками кераміки, кістками та кам'яною зброєю, переважно підйомний матеріал.

Велика Корениха 2, 4 розташовані на схилі правого берега Кривої балки, що виходить до правого берега Бузького лиману. Площа 0,5 га, культурний шар слабонасичений. Зібрано 69 фрагментів ліпної кераміки та кам'яні знаряддя.

Жовтневе 1, 2, 16, 17 розташовані на плато Бузького лиману, як і більшість пам'яток цього типу досліджувались В. Н. Ключинцевим з 1963 по 1967 рік. Знайдено близько 120 фрагментів ліпної кераміки, кістки тварин та інший підйомний матеріал [4].

Тож, історію досліджень катакомбної культури на території сучасного Миколаєва можна поділити на три етапи: *перший* (1957-1977 рр.) характеризується першими розкопками, що надали можливість виокремити інгульській варіант культуру; *другий* (1977-1991) – період масштабних досліджень та накопичення нових даних, своєрідний *акме* (період найбільшого розквіту) досліджень інгульської культури; *третій* – сучасний (1991-наш час), коли основні дослідження проводилися у вигляді археологічних розвідок та фіксації нових курганів.

У результаті багаторічних розкопок (68 років) відкрито 3 поселення (Матвіївка 1, Мала Корениха 5, Обсерваторія), близько 300 курганів та 30 літовок. Зібрано тисячі різноманітних артефактів (керамічний посуд, знаряддя праці з каменю та кістки). Дана колекція матеріалів дає можливість сповна реконструювати життя стародавніх людей в регіоні у період середньої бронзи.

На території Миколаївщини залишається ще багато катакомбних пам'яток. Виявлення їх, це лише справа часу. За останні 25 років, в силу різних обставин, польових досліджень Катакомбної КІС у нашому регіоні було небагато. Більшість наукових робіт з досліджуваної теми датуються минулим століттям, але археологічна наука України не стоїть на місці, постійно збільшується джерельна база, з'являються нові факти, що потребують висвітлення.

При цьому, варто наголосити на важливості охорони уже досліджених пам'яток, оскільки деякі з них зазнають негативного антропогенного впливу.

Список використаних джерел

1. Шапошникова О. Г., Фоменко В. Н. Ингульская катакомбная культура (ареал и вопросы периодизации). Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н. э. – V в. н. э): материалы докладов III Международной конференции, Тирасполь, 5-8 ноября 2002 г. Тирасполь, 2002. С. 135-138.
2. Історія Степового Побужжя: Від найдавніших часів до кінця XVIII століття. Навч. Посіб. / Михайлович Г. І. та ін. Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим, 2019. С. 195-209.
3. Никитин В. И. Матвеевское поселение Ингульской катакомбной культуры на Южном Буге: Монография. Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2022. 206 с.
4. Гребенников В. Б., К. В. Горбенко. Поселения и грунтовые могильники эпохи бронзы на территории Николаевской области (археологическая карта). Николаев: Илион, 2010. 132 с.

Ілюстрації

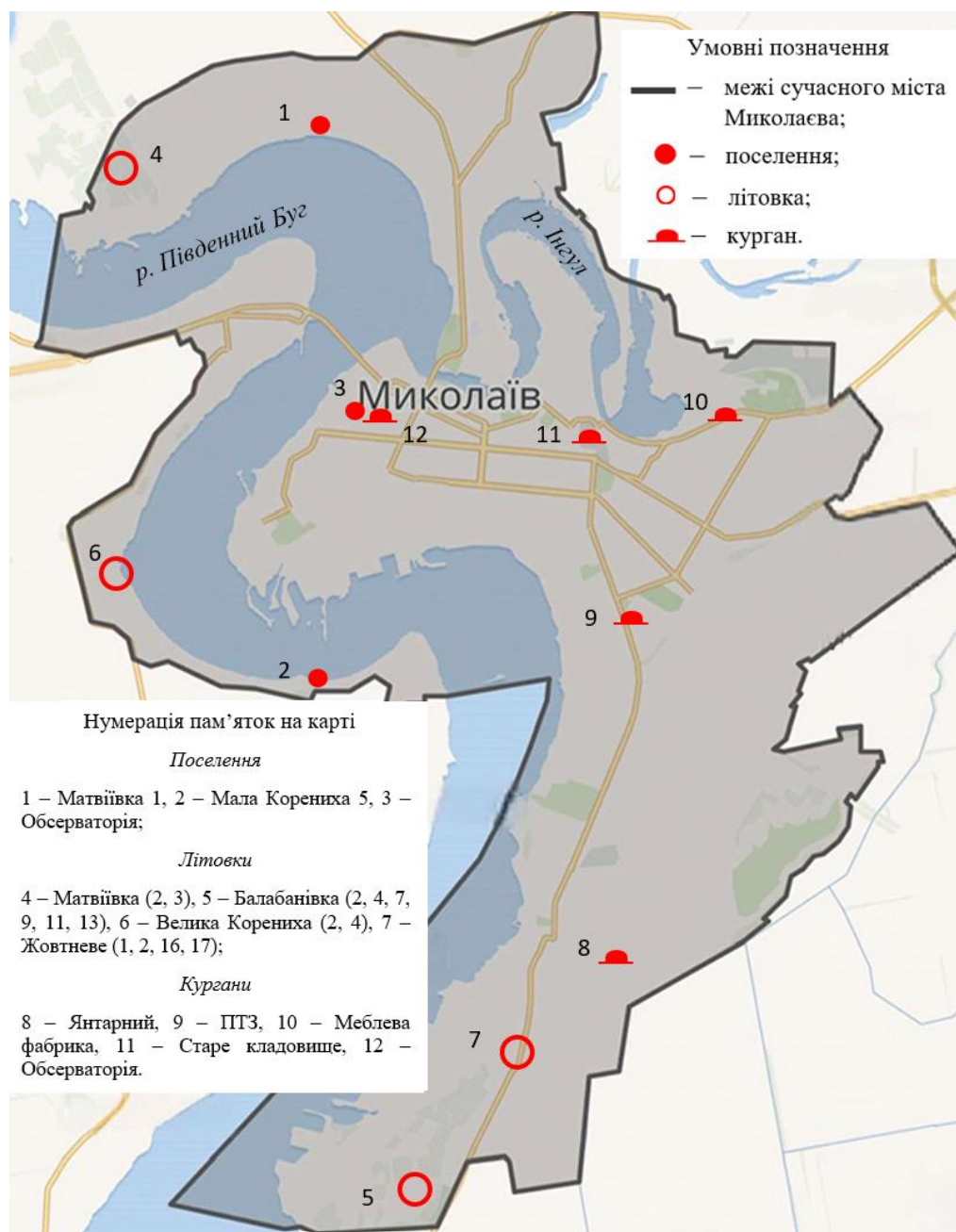

Рис. 1. Пам'ятки інгульської катакомбної культури на території міста Миколаєва